

BILDE - RYTME - RIM

Fra språkopplevelse til språkforståelse - eksempler fra poetikkundervisningen i 1. videregående

av Arve Mathisen

Trykket i tidsskriftet Steinerskolen nr. 1, 1986

Små barn lever i poesiens verden og fryder seg over språkets mangfoldige klanger og rytmer. Etter som årene går mister vi den naivt begeistrende språksansen. Veien fra barn til voksen behøver ikke være veien fra poesi til prosa. Poesien kan få være med. Den har sin berettigede plass også i det voksne livet. Derfor møter elevene i 1. videregående poesien på en helt ny måte i perioden om poetikk. Denne gang ikke bare ved resitasjon eller drama, men også gjennom teoretisk forståelse. Nå får elevene fordype seg i dikterkunstens utvikling, og de møter på nytt de store dikterpersonlighetene. Poesiens grunnelementer, bildene, rytmene og rimet settes i sammenheng med menneskehetens kulturhistorie.

Mytisk diktning, de store folkeepos og all tidlig dramatik uttaler livets hemmeligheter i en poetisk språkdrakt. Poesien har rom for uendelighet, den kan uttrykke mektige hendelser med en stemningsmessig presisjon og en knapphet som langt overgår det alminnelige språkets muligheter. Poesien vitner om en annen bevissthet, om anelser, drømmer og visjoner. Den utaler det uutsigelige. Hegel ser poesien som sannhetens opprinnelige uttrykksform. Respekten og interessen for poesien har i tidligere tider vært av en slik karakter at vi i dag vanskelig kan fatte det.

Hvordan kan poesi oppta og begeistre elever i 1. videregående?

Lærerens oppgave blir å peke på de objektive formstrukturer som ligger skjult i all diktning. Det er alltid noe gåtefullt over sammenheng, en mellom form og innhold i et diktverk, men bare ved en fordypning i begge disse kvalitetene kan et dikt forstås og settes i sin kulturhistoriske sammenheng. En opplevelse av uante sammenhenger i dikterkunsten gir mulighet for fornyet interesse hos 16-åringene.

I det følgende trekker jeg frem noen skisser fra en periode i poetikk. Elevene i 1. videregående hadde tidligere på høsten arbeidet med Eddaen, og det var naturlig å begynne der. Flere steder i den eldre Eddaen møter vi den urgamle respekten for språkets makt. Dette kommer tydelig frem i runesangene mot slutten av Håvamål og i Sigerdrivemål.

Språket som virksom kraft

Hver av de tre språk kvalitetene, det skrevne ord, det talte ord og tankeinnholdet, hadde en sterk og betydningsfull virkning for det norrøne mennesket.

Språkets klang og skriftbilde bar på krefter store nok til å vekke folk fra de døde og til å slukke brann eller vinne seier i strid. Språkets innhold, det gode rådet, redder dit eget liv om du vet å nytte det på riktig vis.

Først to eksempler fra Håvamål:

Det tolvte (Kvede) kan eg,
om i treet opp
eg ser ein daud mann dingle:
så eg runer
rister og målar,

at han som der hekk
gjeng og med meg mæler.

Det sjuande (kvede) kan eg,
om salen eg ser
loga om sovande sellar:
kor breitt det så brenn,
eg bergar halli,
den galder kan eg gala.

Og fra Sigerdrivemål:

Du lyt sigerruner kunna,
vil du siger hava,
skjer dei på sverdhjaltet inn,
sume på tangen,
sume på eggj,
nemn så tvifelt Ty.

Ty var navnet på runetegnet for T.

I Sigerdrivemål redder Sigurd valkyrien Sigerdriva fra Odins bann, og som takk gir hun Sigurd runekunnskaper, men ikke bare det, hun gir ham også gode råd, livsvisdom, som for eksempel:

Rådi den sjette:
sit du med menn,
som øser seg opp med øldrykk,
drukne drengjer
for dei du røme,
vin stel vitet fra mang ein.

Disse hentydningene lot jeg være introduksjonen til poetikk-perioden. De viser at språket og poesien bar på krefter som gikk langt ut over estetikk og kommunikasjonsverdi.

Middelalderlitteraturen har en rekke eksempler på diktning der språket har en magisk eller legende virkning. Alle kjenner de enkleste: Abracadabra og Abraxas.

Følgende formel skulle virke varmende om man fryser i sterk kulde:

Kulumaris
Kulumari
kulumar
kuluma
kulum
kulu
kulu
kul
ku
k

Bilder - metaforer

Deretter begynte vi vår poetiske oppdagelsesferd gjennom historien, på jakt etter diktningens tre ur-virkemidler, bildet, rytmen og rimet. Vi startet i det gamle Egypt, hvor litteraturen var helt integrert i det religiøse livet. De egyptiske solhymner viser hvordan diktningen dengang uttrykte menneskenes dype, religiøse forhold til tiden, til himmelretningene, til døden og til gudene.

Hvis en solhymne ble hieroglyfisert på veggene i et gravkammer, var det ikke tilfeldig hvor de forskjellige deler av hymnen kom til å stå. Tekstene til morgensolen ville vende mot øst og tekstene til aftensolen mot vest. I klassen arbeidet vi med en solhymne som var delt i 12 deler, til dagens forskjellige stemninger. Den egyptiske hymne hedrer Sol-guddommen på den aller enkleste måte: bare ved å nevne hans kvaliteter. Å utsi de guddommelige egenskaper i poetiske bilder var dengang en betydningsfull religiøs handling.

Det er dette vi legger merke til. Bildene som er det unike og karakteristiske ved den egyptiske bønnen er en sentral bestanddel også i senere diktning. Vi ser et poetisk element komme til syne i en kulturhistorisk sammenheng. I denne hymnen blir solens gang over himmelen beskrevet i en rekke bilder: Den har vinger, den har krone, seiler på det store ocean, setter seg til hvile og taler rettferd til de døde.

EGYPTISK SOLHYMNE

Stå opp RE.

Oppstå nå CHEPER.

ATUM som kommer ut av mørket,
Gudene i Lyslandet tilber deg.

Å, du som stiger opp fra natten
og kommer frem med dine vinger,
Føniks i Lyslandet.

Stå opp RE,
Lys RE,
Strål RE,
Stig høyt RE,
i din lysende hvite krone.
Stig høyt RE,
i din lysende røde krone
så du blir mektigere
enn alle de andre gudene.

Våkn opp i fred, å evige
RE som går opp over
dobbeltløvens land.
Høyere, høyere i din lysglans
omkretser du Egypt.
Du viser oss tiden
og skaper dens evighet.

Å oppstandne, som går i jubel,
sydover går din ferd.
Velkommen være dine flammeslanger
som brenner dine fiender
og feller dine fiender.

RE lyser som gudenes gull,
og alle hemmeligheter
åpenbarer seg for ham.

RE har inntatt sin krone
og hersker over alle land.

RE er himmelens makt
med fullkomne farver,
skjønne øyne, høye skuldre og faste skritt.

RE, harmoniens tjener,
seiler på det store ur-ocean.

RE, Gud over begge land,
legger sitt skip ved stranden.

Vær hilset RE, stjerners gull,
stig inn i nattens skip
på vei mot vest.

RE, du skjønne å skue,
heis dine seil mot
det vestlige lysland.

Pris deg RE-ATUM,
du går til ro på de
hellige vestlige lysmarker.

Du setter deg ned på din trone
og taler rettferd til underverdenen
og til de døde.

RE, CHEPER og ATUM er ulike betegnelser for solen.

Vi arbeidet også med hieroglyfer som er sammensatt av lydtegn og betydningstegn. Vi fulgte dermed menneskehetens utvikling fra billedskrift til fonemisk lydskrift, fra billedbevissthet til gjenstandsbevissthet.

Rytme

Fra Egypt gjorde vi et historisk svimlingssteg over til det gamle Hellas. Her møter vi den store episke dikter Homer. De underlige sagnene om Homer, den blinde sangeren som sies å ha skapt mesterverkene Odysseen og Iliaden er fengslende. Vi vet ingenting med sikkerhet om denne dikterpersonlighet. Her strides de lærde. Jeg brukte flere av periodens dager til å fortelle Odysseens innhold. Der finnes et vell av spennende, fargerike, groteske og vakre historier bundet sammen med en dramatik som ikke står tilbake for noen moderne fortellerkunst. Dette var stoff som elevene satte pris på. Vi studerte hvordan Homer mestrer fortellerkunstens tekniske hemmeligheter. Han bruker for eksempel retardasjon for å øke spenningen like før en dramatiske hendelse - dette kjenner vi igjen som et klassisk element i all spenningsfilm. Broer bygges fra fortid til nåtid. Hver dag resiterte vi begynnelsesordene i Odysseen:

Sangmø fortell om hin rådsnare helt som flakket så vide
da han til sist hadde styrtet i grus det hellige Troya.
Mangen en by fikk han se og merket seg folkenes lynde.
Mangen en sjelekval døyet han titt på sjø, når han fristet
selv å berge sitt liv og frelse seg hjem med sitt mannskap.

Hva er det som ligger til grunn for den underlige vuggende klang som preger denne poesien? Vi oppdager rytmene i språket, først heksameteret som er rytmemønsteret i all Homer-diktning. Heksameteret består av korte og lange stavelsesdeler på følgende vis:

-.. -.. -.. -.. -.. -. tilsammen seks lang-kort-kort-enheter

Vi lærte at disse enkeltdelene har navnet daktylos og er en av de mange greske rytmiske grunnfigurasjonene i språket.

I sammenheng med de forskjellige rytmer ser vi diktningens ulike grener ta form i antikkens verden. Fortellerkunsten, den episke diktning bruker heksameteret og daktylene som sitt element. Dramaet og de dionysiske kampdikt diktes på jambe. (Jambe = kort-lang). Jamben bringer tilhørerne i nærkontakt med den dramatiske nerve i en tekst, som for eksempel i dette lille utdraget fra Orestes-trilogien:

Kassandra: Å ve meg arme for mitt eget onde lodd!
Mitt dødsqual føyet du til dine redselsskrik.
Akk, hvorfor har du ført meg arme hit?
Hva annet ble det til enn til vår felles død?

Den lyriske diktning har også sine egne rytmestrukturer, men disse er mer sammensatt enn i eposet og dramaet. Den første kjente kvinnelige dikter, Sappho, bringer oss inn i lyrikkens vesen. Sappho ble av Platon regnet som den tiende muse og hun er anerkjent som den kanskje aller største lyrikk-dikter i antikken. Noen svært få av hennes dikt finnes bevart, men vi kjenner mange detaljer fra hennes spenningsfylte liv på øya Lesbos. Sappho drev en pikeskole hvor de unge elevene fikk lære seg musikkens og diktningens kunst. Lyrikk ble alltid fremført til lyrespill og versformen som her dukker opp i historien for første gang henger sammen med melodiens gjentakelse. Det mest kjente av Sapphos dikt er denne intime kjærlighetsberetningen. Diktet ble av en gammel romersk litterat kalt for en studie i kjærlighetens patologi.

Å, han synes meg salig og guders like.
Heldig er den mannen som nær deg sitter,
mot deg vendt og lyttende til din stemmes
herlige vellyd.

Ømt og hett han favner ditt smil, men angstfylt
vilt i barmen stormer mitt eget hjerte.
Bare et blick på deg, og forvirret trekker
strupen seg sammen.

Tungen lammes helt, og fra alle porer
strømmer inn en ild som langs huden løper
Mørke flekker ser jeg, og blodets torden
suser i øret.

Svetten løper kald på min kropp, en skjelven
skaker barmen som et gress, jeg blekner
til mitt ytre falmer som hadde døden
rørt ved mitt hjerte.

Alle versene er diktet på et fast rytmemønster, det såkalte sappfiske versemål. Antikken har en hel litteratur på dette og andre faste versemål. Grekerne bringer rytmene inn i dikterkunsten. Rytme er kanskje det aller viktigste av poesiens virkemidler. All senere diktning er influert og direkte påvirket av den rytmiske språkbevissthet som ble utviklet i det gamle Hellas. Dette gjelder også store deler av den moderne diktningen.

Rim

I middelalderdiktningen kommer for første gang rimet inn som et kunstnerisk virkemiddel. Vi finner de første rim så vel i den tidlige kristne litteraturen som i trubadurdiktningen og den mer burleske folkediktning. I den syd- og mellomeuropeiske diktning blomstrer enderimet, vokalrimet som André Bjerke kaller det. I den norrøne germanske kultur finner vi konsonantrimet, allitterasjonen.

Rimet krever en erindring av det som har vært og forbinder til det som skal komme i en tekst. I klassen arbeidet vi med mange av de mest kjente rimstrukturer som ble utviklet i før-renessansens Europa.

Dantes terziner, Petrarkas og Shakespeares sonetter og den germanske litteraturens enkle folkevisiform er de viktigste eksempler på dette. Litteraturforskerne har grunnet over hvordan og hvorfor rimet kom inn i litteraturen. Den svenske romantikeren, Per Amadeus Daniel Atterbom, mente at rimet oppsto som et uttrykk for mellomeuropeernes kjærlighet til ekkoet i de store skogene. Hegel derimot ser rimet som en nødvendig konsekvens av den trykk-betoning en som oppsto i alle de nye språkene som tok over fra gresk og latin i middelalderen. Antikkens språk hadde ikke betoning slik vi kjenner dem i norsk for eksempel. Gresk og latin beveget seg i tidsstrømmen: kort eller lang stavelse. De nye språkene, italiensk, spansk osv. nyanserer rytmisk mellom tunge og lette stavelser. Det er i hvert fall en historisk kjensgjerning at rimet oppstår sammen med denne betoningsforvandlingen.

Slik har klassen fulgt litteraturhistorien og sett hvordan de viktigste poesi-elementer oppstår: bilde, rytme, rim.

Parallelt med den rene poetikkundervisningen, arbeidet vi med et norsk diktverk: Haugtussa. Garborgs diktning bærer i seg rim, rytme og bilder på en uvanlig vakker og anskuelig måte. Vi resiterte, studerte formprinsipper og led med Veslemøy gjennom hele den underfulle Haugtussa-boken.